Воєнний нарис

(Пристань з мущинами, від яких несуться голоси нерівними хвилями, то вище, то нижче.)

Ми ще не в дорозі до повороту; ще не скінчили. Ми ще йдемо. Вгору, а там і вдолину. Не чуєте? Одні вдираються муравлями на скали, сторожать, сіють гарматними ядрами; а долинами копошаться враз з кіньми, з розірваною землею другі. Інші знов клубляться кривавою масою і не підоймаються більше. Ще інші позаховувалися бурсуками в нори, між лісною деревиною, що усипляє їх в голоді й холоді своїм довічним шумом, стрясаючи на них святочну одіж, білий іней, а з тим надихує і вічний сон, доки не подеревіють на раннім або північнім морозі, стоячи на чатах. Тут під побілілою від інею смеречиною, там невеликою громадкою, волочучися крізь снігову імлу насилу, щоб обопільно з ворогом стрінутися і поглянути на себе дикими, ненависними поглядами, а відтак. Але нащо вам це все знати?

Одним словом — ми ще не готові.

Але — ми вернемося, ми вернемося.

Як все втихне, влетить між нас білий кінь без сідла й їздця, з розірваними в поспіху, а від бурхливого дихання закривавленими ніздрями й піднявши голову вгору — заірже. Ми вернемося. Скільки? Побачите.

І не всі ми враз прийдемо.

І неоднаковим кроком. І не одною дорогою.

Ах, не одною дорогою і неоднаковим кроком.

Коли ми прощалися і відходили, чула земля на собі силу, відвагу, жвавість і рівні кроки; чула неначе один крок. Всі ми були, як один; одна цілість, одна цінність. А земля тоді була ще чорна або й зелена, вкрита хіба золотистими або й зеленими коверцями й килимами. Нагодована нашими руками, пещена нашою дбайливістю, огрівана нашою любов'ю. Але ми вернемося, ми вернемося, лише ми ще не готові. Ще є в нас якась сила, ще вона дійствує — не чуєте нас?.

Не чуєте нас?

Напружіть ваш зір, насторожіть ваші вуха, а переконаєтеся, скільки нас ще є.

Будьте терпеливі,— не перебивайте нам; плач задержіть в собі. А зітхання й молитви не посилайте навздогін за нами. Вони нам перешкоджають і з гробниці серця камінь відвалюють. Або ні, моліться за нас, моліться, десь Христос, він є, змореною тінню волочиться, забагато праці, може, з ніг святих валиться, або, або стріли з оружжя, прости господи. впрост під небеса несе. Земля аж розрита!! Щохвилі пащу роззявляє, пити хоче. Що білого коня дожидається.

* * *

(Пристань з жінками й дітьми, що виглядають своїх мужів, батьків і братів).

Всі заслоняють очі руками, бо якась кривава ясність разить їх зір. Худі, змарнілі, пообдирані, постарілі постаті, осяяні кривавим світлом сонця, що клониться до заходу й от-от, здається, зникне з обрію, а замість себе пішле мряку, що, як звичайно, тут же оповиває все в свої сірі серпанки.

Чи не вертаються ще вони? Питаються їх уста, серця, як ще довго ждати їм? Раз, і другий раз, ба й четвертий вже раз опало листя з дерев,

знов зазеленіло, і знов білість снігова покрила все. А їх все нема, нема і нема. І молили, й благали, служби гуртами по церквах наймали. Мовчки ждали, потішаючись, хіба нічними снами, привидами мужів, батьків і братів, що ніби десь здалека, з поля, з ровів, з-поміж скель сунули на них з виху-ділими обличчями, з божевільними очима, що бачили червоні страхіття війни, немов понадгризувані дикими звірями, з роззявленими ранами на тілі, одні без рук, другі без ніг, кульгаючи, спотикаючись, падаючи й знов підіймаючись.

— Хто нам ріллю обробить і засіє? Вона все ще не орана! — жалілися, перекидуючися між собою словами, ніби камінням, так якось твердо та й тупо, і усміхаючись чудним, мовби послідним усміхом.

— Вона вже поорана й полита, та чорна земля,— загуло щось у воздусі глухо,— без рук ваших чоловіків, батьків і братів.

Грім якоїсь потужної сили заревів понад їх головами й понісся вдаль, полишаючи жах і зойк між жінками й дітьми:

— Вже можна з неї збирати і сівбу. Не догадуєтеся?

— Так, так, догадуємося.

— Одіж забрали, тіло обсіло чорне вороння мухою, а кості, одні білі кості осталися нам. Вдовам, сиротам, а там і землі.

(По часі, знов ті самі, знову благання).

— Вертайтеся вже!! — залунав з усіх грудей одностайний поклик і станув.— Вертайтеся!

І разом з тим почалося штовхання дітей, що тиснулися до матерів, тут несміло, там упорливо, і плакали, домагаючися хліба. Обмерзлі, почервонілі, дрібні п'ястуки притискали до очей, били матерів в плечі,

визиваючи їх грубими словами, караючи за голодові терпіння і за нетоплені хати.

— Ми скажемо татові, скажемо! — грозили деякі викривляючися і проклинаючи своїх матерів, що відверталися від них і шукали завзято очима далечінь.— Ая, скажемо все. Ми не такі, як ви гадаєте — і знаємо все.

І про те, про що ви мовчите.

Дарма, що вижидаєте їх з тамтої сторони.

Ваші очі звернені, як на образах, догори, заповняєте церкви, зачиняючи нас дома в голоді й холоді, щоби ми не бігли за вами — і нічого не знали. Скажемо все.

* * *

(Пристань мужеська, оповита клубами диму, закутана в темряву, крізь яку тут і там виблискує вогонь, зближається і віддаляється від пристані жіночої).

Вас нетерплячка огортає?

Бо і в нас вона ржею в'їлася.

Чи то ми творимо час? Що ми є? Колись ми були, була минувшина й сучасність, казки миру були, не життя.

Тепер нас згортають як розсипане сміття, і де нас дінуть? Але цього вам не треба знати. Так. Не треба знати, куди нас позаганяли, що значить далека дорога. То в один нас кут пересувають, то в другий. І кидають кості ненависті між нас, щоби ми троїлися ними, щоби мучилися

гадками про вас і про те, що застанемо, як вернемося додому. З-під ніг нам грунт виривають.

Сковані словами в цілість і присягою — ми себе розважаємо.

Не чуєте наших співів здалека? Здалека, здалека, де вовки нас окружають, коли нас дошками прикривають, землею пересипують, щоб могли почерез них і другі переходити.

Ми ще не готові.

І як же так скоро?

Білий кінь коло нас ще не станув, радісно не заіржав, добру вість не приносив.

Ми ж не крилаті птахи, щоб збитись висотою. Тут і земля не та, що в нас. По одній стороні червоні маки на ній процвітають, рови заповняють, могили прикрашають, — з другої вона вічним снігом покрита. І сюди нас висилають, щоб ми степи заповняли, гей, гей, жінки, ще й як заповняли! Ніхто з нас відти не поверне, як дійде. А хто поверне, маревом перед вами стане. Кості свої зложити до вас прийде, білий волос показати. Мову свою загубить. Замерзлою сніжинкою впаде слово, заким до вашого вуха дійде.

Ми, очікувані вами, не можемо ще вертати. Багато нас новим кроком іде. Поволі, поволі, одною ногою, з глухим стуком милиць і костурів, обміняних за колишнє чародійне, блискуче оружжя.

Новим кроком.

Ми ще не вернемося скоро.

Ще не дожидайтеся нас.

Ще листя не опало востаннє з високої деревини

Ще очі молодих борців ясні й уста їх не кривляться від зневіри. Не бачили того, що бачимо й бачили ми, передвчасно постарілі старці,— але вам не треба цього знати. Ви, ви знаєте що інше. Ви, вірні матері синів, героїв своїх, нетерпеливі сестри, молоді жінки й цвітучі дівчата!

Дожидайтеся нас! Вам не гірше, нам не ліпше. Дожидайтеся!

Вслухуйтеся в гук гармат і в те, що за ними миттю слідкує. Заповняє воздух.

Це рвуться струни.

Ті, що нас з вами в'язали, й ті, що вас до нас тягнули.

А ви мовчіть, поети-птахи! Звертайтеся до неба й землю цілуйте. Хай не тяжить вона нам на зранених грудях, бо ми вернемося, вернемося до вас, лиш ще пождіть часок.

* * *

(Пристань з жінками, дітьми й старцями. Над ними в воздусі гуркіт гармат, а містом вулицями сховалася мовчанка; уриваний віддих страху літає. Здавлені сльози пробиваються з очей, а побілілі уста жінок й дітей відмикаються майже несвідомо, щоб пропустити зойк ляку й розпуки).

Думали, вже настане конець, бо дерева наново обновляли листя,— а воно знову, знову потрясає землею.

А що там, на протилежній стороні, діється, — хто це знає?

Гадки чорними питаннями снуються по головах.

— Діти, мовчіть, не пищіть все: хліба! Відки ж ми його візьмемо? Пождіть. Раз батьки прецінь вернуться!

(Діти): Батьки не вертаються! Ми не хочемо так довго ждати. Хліба! Мамо, хліба! А ні, ми підемо до них в найми!

— Зрадники прокляті, зрадники в зародку, чи на те ми вас годували своєю кров'ю? Спам'ятайтеся!

(Плачі й ридання): Мамо, хліба! Лише хліба!..

Високорослі колись, тепер похилені старці здіймають грізно худощаві руки з грубими п'ястуками, що нагадують затверділі, чорні грудки землі, і махають ними кудись в далечінь:

— Вертайтеся, сини й внуки наші! Вертайтеся, герої, щоби слід по собі на землі своїй оставити!

— А відтак, станувши в малий, тісний гурток, прислухувалися, як один із них про щось півголосом говорив:

— Раз було,— оповідав,— колись давно-давно одне славне плем'я. І був в нього, кажуть, звичай чудний. Раз у рік виходила кожда жінка чи дівчина на базар (деякі кажуть, що перед брами міста або перед святиню богині) і там мусила вижидаючи стояти доти, доки не надійшов який чужинець, що, бажаючи її, кидав їй золото в подолок. За ним мусила вона йти.

Той гріш-золото був святий і віддавався потім богині. А вона могла по всьому вертатися додому.

— Браття,— додав похмуро, закінчуючи своє оповідання,— ми не є славне плем'я, а жіноцтво наше, чи жертвується воно святиням?

І звертаючись обличчям до далекої пристані муже-ської, кликав в супроводі інших голосів:

— Вертайтеся, сини й внуки наші, вертайтеся, браття і герої, щоб слід по собі на своїй землі оставити!

— На своїй землі оставити,— відчулося ледве чутним відгомоном і згубилося, мов хвиля розплилася в просторі моря.

* * *

(З пристані мужеської).

Ми вернемося, батьки й приятелі наші, колишні друзі наші, вчителі добра й любові! Ми вернемося, — але ще ми сліпі й не бачимо стежки, що додому веде, ще йдемо ми навпомацки. Веде нас одна надія.

Ми не мертві.

Ми будемо.

Чернівці, 2 лютня 1917.